

MADENCİLİĞİMİZİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Murat TURAN(*)

ÖZET

Madenciliğimizin geçirdiği evreler üç ana başlık altında incelenebilir.

1. Tarihi Çağda Madencilik
2. Osmanlılar Döneminde Madencilik
3. Cumhuriyet Döneminde Madencilik

Cumhuriyet Döneminin 1945 yılına kadarki bölümünde, Madencilik açısından tutarlı adımların atıldığı ve olumlu sonuçların alındığını, 1945 yılından sonra ise geçen yılların başarılı uygulamalarının ters yüz edildiğini. Madenlerimizin yabancıların denetimi altına girdiğini görüyoruz.

Bu tarihi gelişmelerin incelenmesi sonunda bir kere daha ortaya çıkan gerçek; Ülkemizin kendi doğal kaynaklarına sahip çıkarak halkımızın yararına kullanmak ve sömürülmesine karşı durmak olduğudur.

(*) Maden Mühendisi.

1. GİRİŞ

Bu bildiri; madenciliğimizin geçirdiği evreleri kaba çizgileriyle olsa ortaya koymak amacını taşımaktadır. Kuşkusuz belirli eksiklikleri ile bir taslak niteliği taşır.

Madenciliğimizin geçirdiği evreler üç ana başlık altında incelenmiştir. Derlenen bilgilerin büyük bir bölümü Başbakanlık Arşivlerinde bulunan eski belgelerden ve günümüze dek konu ile ilgili yapılan araştırma ve incelemelerden kaynaklanmıştır.

2. TARİHİ ÇAĞDA MADENCİLİK

insanlığın tarihi bir anlamda madenciliğin tarihiyle eşdeğer kabul edilebilir, insanoğlu önce çevresiyle ilgilenmiş değişik renk ve ağırlıktaki taşları keşfetmiştir. Bilinen tarihi kayıtlara göre Mıllattan 7000 yıl önce Anadolu'da madenler ergitilip işlenmiştir. M.ö. 2000 -1200 yıllarında Hititler demiri eritip çeşitli aletler yapmışlardır. Nitekim yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre, Hitit Kralının Asur Kralına yazdığı mektupta kötü hava koşulları nedeniyle külçe demir siparişlerini geciktirdiklerinden söz edilmekte ve özür dilenmektedir, ilk altın paranın ise Anadolu'da Lidyalılar tarafından basıldığı bilinmektedir.

Afyon-izmir asfaltı üzerindeki Şart Şehri Lidya Kralı KRE-ZÜS döneminde (M.ö. 563 - 548) altın hazineleriyle ünlüydü. O günkü adıyla Pactole bugünkü Şart Çayı kumlarından Lidyalılar altın üretmişlerdir. Mitolojide geçen MIDAS Efsanesiyle bu çayın ilişkisi ileri sürülmekte ve Midas çayda yıkandıktan sonra tuttuğunun altın haline geldiği varsayılmaktadır.

Ergani Bakır yatağı M.ö. 2000 yıllarında Fenike'liler tarafından işletilmiştir. O devirlerden kalma galerilere Osmanlılar madeni tekrar işletirken karşılaşmışlardır. Aynı yatağı Asurlular, Romalılar, Cenevizliler, Bizanslılar ve son olarakta Araplar çalıştırmıştır.

M.ö. I. yüzyılda Murgul Bakır madeninin Cenevizliler tarafından çalıştırıldığı bilinmektedir.

Yine M.ö. 1000 yıllarında Afyon - İscehisar mermer ocakları açılmıştır. Marmara Adasından ilk çağlarda mermer çıkarılarak heykel yapılmıştır. Roma'daki Sen Piyer Kilisesi'nin iç sütunları ve Roma duvarlarının dış kısımları da iscehisar mermerlerinden yapılmıştır.

İsa'nın doğumundan sonrada madencilik Anadolu'da sürmüştür. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri Arap - İslam etkisi madencilige de sıçramıştır. 13. yüzyılda Gümüşhane'de gümüş madenleri işletilmiş ve Selçuk Darphanelerinde para basılmıştır.

Kısacası Anadolu'da İnsanlığın oluşumu ile birlikte madencilğin varoluşu yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Bir başka deyişle Anadolu madencilğin beşiği sayılabilir.

3. OSMANLILAR DÖNEMİ

Osmanlı Devletinin kuruluşundan XIX. yüzyılın ortalarına kadar, madenler hakkında serî hükümler uygulanmıştır. Yaklaşık olarak yedi yüzyıl «serî hükümlerin» biçimlendirdiği Osmanlı madencilği, Osmanlı Toplum yapısındaki genel evrime paralel olarak değişime uğramıştır.

Madenler buldukları araziye göre, Hâli arazide ise devlet, vakıf arazisinde ise vakıf idaresince, tapulu arazide ise mal sahibince işletilirdi. Ancak arazi sahibinin madeni bulmasının yanı sıra sermaye koyup işletilmesi için çaba göstermesi esastır. Ayrıca devlete 1/5 oranında pay vermekle yükümlüydü. Şayet arazi sahibi gerekli sermayeyi koyarak çaba göstermiyorsa madene devlet el koyardı.

Bu dönemde madenlerin aranması için özel ekipler görevlendirilir, madene yakın birkaç köy halkıda bazı vergilerden affedilip malzeme, odun getirmek, madende çalışmak için ayrılırdı. Ayrıca istanbul'dan ustalar gönderilerek madeni bizzat devlet işletirdi. Bazen 1/5'i devlete ait olmak üzere görevli bir emin emrinde emekli sipahiler, voyvodalar ve yörük beyleri madeni işletirdi. Bu dönemlerde madenin güvenliği devletçe sağlandığı gibi yerüstü tesisleri de devletçe yapılırdı. Nitekim Küre Bakır Madenlerinin Celâli isyanında tahrip edildiği ve daha sonrada büyük masraflar karşılığında tamir edildiğini yazışmalardan öğreniyoruz.

Kısacası yasal düzenlemelerin getirildiği 1862 yılına kadar Osmanlılarda maden işletmeleri 3 ana guruba ayrılmıştır.

A — Doğrudan doğruya devlet tarafından işletilen madenler. Devlet işletmeciliğinde 3 ayrı yöntemle madencilik çalışmalarının sürdürüldüğü görülür.

a) Yörükler, emekli sipahiler ve bazı vergilerden istisna edilen çevre köyü halkının çalışmasıyla sürdürülenler.

b) Ücreti devletçe ödenen işçiler ve madenciler tarafından yapılan işletmeler.

c) Madencilere çıkardıkları cevherleri ücret karşılığında izabe ettirerek yapılan işletmecilik.

B — Devletin yardımı ve gözetimi altında madenciler tarafından yapılan maden işletmeciliği. Bu tür işletmecilikte devlet madenin başına bir emin atayarak işletmecilere sermaye verir, ayrıca üretimden 1/5 oranında hisse alırdı. Ergani, Espiye, Gümüşhane, Bozkır ve Küre madenleri bir ara bu yöntemle işletilmiştir.

C — Belirli süre kiraya verilerek yada önceden alınan para karşılığı işletilenler. Bu yöntem daha çok İmparatorluğun ekonomik yönden zayıfladığı son dönemlere rastlar.

Bu dönemlerde madende çalışanlar ve madeni koruyanlar olmak üzere iki ayrı gurup oluşmuştur.

Askeri sınıftan olanlar, Müsellemeler, yörükler, topçular, emekli sipahiler, madenciler madenlerde çalışanları oluştururken; voyvodalar, zabıtlar, martaloslar, subaşları, bölükbaşılar ve sekbanlar madenleri korumasında görev almışlardır.

1860'lı yıllara gelirken bu yapının giderek değiştiğini görmekteyiz.

19. yüzyıl ortalarında (1838) imzalanan Osmanlı - İngiliz ticaret sözleşmesinin ardından 3 yıl gibi kısa bir sürede diğer sömürgeci batı ülkeleri ile aynı özde sözleşmeler yapılıyor, böylelikle Osmanlı İmparatorluğunun batı sanayiine açılma süreci tamamlanarak, İmparatorluk batı sanayiinin «açık pazarı» haline getiriliyordu.

«1858 yılında, Arazi Kanununun neşrinden sonra, kimin uhdesinde olursa olsun, arazi emiriye ve mevkutede zuhur eden madenler hazineye intikal etmiş, arazi mutasarrıfları madenden hisse almaya yetkili kılınmadıklarından, kendilerine maden istetilmesi dolayısı ile ziraat ve tasarruftan tatil edilen topraklarının kıymeti kadar bir tazminat verilmesi» şeklini almıştır. 1861 yılında ilk kez oluşturulan «Maadin Nizamnamesi» kısaca yukarıdaki belirtilen hükümleri içermektedir.

Bir yandan **1861** yılında oluşturulan «Maadin Nizamnamesi»nin getirdiği hükümler, diğer yandan 1862 Paris Anlaşmasının ayrıcalıkları, Osmanlı madenlerini batı sömürsüne açıyordu. Paris Anlaşmasının içerdiği aşağıdaki hüküm, bu açılmanın somut kanıtıdır :

«Emlak alım ve satım ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan, devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdiği vergi ve resimleri vermek üzere, Osmanlı devletiyle yabancı devletler arasında sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlâke tasarruf müsadese verilecektir».

Söz konusu anlaşma gereği, 1865 yılında Balıkesir'deki Boraks madenleri işletme imtiyazının «DESMAZURES» adındaki bir Fransız Şirketine verildiğini görüyoruz. 1869 yılında da yani Fransız Şirketine işletme imtiyazının verilişinden dört yıl sonra **1810** tarihli Fransız Kanunundan mülhem yeni bir «Maadin Nizamnamesi» yürürlüğe girer.

Şaşılacak derecede bir benzerliği burada belirtmekte yarar olacaktır. 1862 yılında Paris Anlaşmasında yer alıp, 1867 yılında yürürlüğe giren «Yabancıların mülk edinmeleri yasası» ile 1869 yılında uygulanmaya başlanan ve Fransız Kanunundan mülhem «Maadin Nizamnamesi» arasındaki ilişkinin benzeri, yaklaşık olarak yüzyıl sonra tekrar gündeme gelmiştir, önce 1954 yılında «Yabancı sermayeyi teşvik kanunu» yürürlüğe girmiş, bu yasanın ışığında da Amerikalı uzman Dr. Northcutt ELY'e yeni bir Maden Kanunu hazırlama görevi verilmiştir.

Çağımız başlarında kapitalizmin giderek yapı değiştirdiğini görmekteyiz. Artık batı kapitalizmi, sadece kendi ürünlerini pazarlamak ve ucuz hammadde elde etmekle kalmıyor, yeni bir sömürü yolu daha geliştiriyordu: SERMAYE İHRACI... Sömürge, yarı sömürge ve bağımlı ülkelere sermaye ihraç ederek oralarda yatırım yapıyor ve hem ucuz işgücünden ve hammaddeden yararlanıyor, hem de ülkelerin ticaretini ve iç pazarlarını daha çok ele geçiriyordu. Sermaye ile birlikte o ülkelere getirilen teknoloji ve sanayi ise tamamen kendilerinin güdümünde bir sanayi oluyordu.

1914'lere girildiğinde Osmanlı İmparatorluğundaki yabancı sermaye dağılımı şöyle olmuştur :

Yatırımcı ülkeler (miktarı Fransız Frangı olarak)

Yatırım Yeri	Fransa	İngiltere	Almanya
Kamu borcu olarak	2.454.417.377	577.499.821	867.583.506
özel teşebbüs olarak	902.893.000	230.458.675	552.653.000
T o p l a m	3.357.310.377	807.958.496	1.420.236.506

Kaynak : Dünyu Umumiye İstatistikleri – T. ÇAYDAR

4. CUMHURİYET DÖNEMİ

Cumhuriyet dönemi madencilik çalışmalarını kalın çizgilerle de olsa yazılı hukuk, uygulama ve yararlanma koşullarına göre farklı nitelikler gösteren dönemlere ayırmakta zorunluluk bulunmaktadır. Bu bölümleri şöyle sıralayabiliriz :

- 1) 1923 -1933 dönemi
- 2) 1933 -1945 dönemi
- 3) 1945 -1960 dönemi
- 4) 1960 -1970 dönemi

4.1. 1923 • 1933 Dönemi

Bu dönemin madencilik yapısına geçmeden önce izmir iktisat Kongresinde (17 Şubat - 4 Mart 1923) Heyeti Faale'nin raporundaki sanayi ve sorunları bölümünde varılan sonuçlara bakmak konumuza ışık tutması bakımından önemlidir. Bu bölümde sanayi bankalarının kurulmasının gereğinden söz edildikten sonra sanayileşme yolu olarak şunlar önerilmektedir :

1 — Sanayi birçok sahalarında ferdilikten, topluluğa ve birliğe doğru gitmeliyiz. Bu da «sanayi kooperatiflerinin», «Sanayi kredi müesseselerinin», «sanayi gayesi ile teşekkül edecek anonim şirketlerin» teessüsleri ile mümkündür.

2 — Devlet kendisinin kuvvetli bir unsuru iktisadi olduğunu nazar-ı dikkate alarak yalnız fertlerin teşebbüsleri ile dahi kooperatif veyahut anonim şirketler ile başa çıkarılmıyan büyük sanayi iktisatlarında irşat ve iştirak ile halka yol göstermelidir.

Heyeti Faale'nin bu önerileri doğrultusunda, «... 1924'te kurulan, özel kesimin finansmanını üstlenen yarı resmî İniyetikteki İş Bankası'nı «Sanayi ve Maadin Bankası»nm 1925'te kurulması izlemiştir.

Türk yasalarına uymaları koşuluyla, yabancı sermayeye evet diyen Cumhuriyet Rejimi, kapitüler ayrıcalık arıyan yabancı sermayeye iyi gözle bakmamıştır. Ancak bu görüşe karşın kapitüler ayrıcalık arayan sermaye Türkiye'ye girmiştir.

özetle denilebilirki;

a) özel girişimle sanayileşme dönemi olarak nitelendirilen 1923 -1933 döneminde; gerek yarı resmi bir kuruluş olan İş Bankası'nın gerekse Devletin madencilik sektöründeki girişimleri, diğer sektörlerle oranla başarılı olmuştur.

b) Ancak olumlu olan bu süreç, iki olumsuzluğu birlikte taşımıştır. Yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketleri ile, yalnız yerli sermaye tarafından kurulan Türk Anonim Şirketleri arasında % 50 bir dengenin kurulduğu gözlenmektedir. Bu dengenin ise gerek üretim değerleri, gerekse üretim politikası üzerindeki etkenliği açısından olumsuz niteliktedir.

c) Diğer yandan, üretilen hammaddenin işletilmeden ihraç edilmesi, söz konusu sanayileşmenin, bir diğer açıdan olumsuzluğunu göstermektedir.

1920-1930 yılları arasında kurulan yabancı kökenli Anonim Şirketler

Anonim Ortaklıklar	Kuruluş Tarihi	Sermayesi (1000 TL.)
1) Omniom Şark Sanayii A.Ş.	1920	250
2) Ergani Bakırı T.A.Ş.	1924	3006
3) Bulgar Dağı Madenleri T.A.Ş.	1925	1000
4) Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş.	1926	30
5) Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926	2000
6) Cenubî Anadolu Madenleri T.A.Ş.	1927	600
7) Adapazarı Madenleri İşletmesi T.A.Ş.	1927	200
8) Fethiye Şirekit Madeniyesi	1928	600
9) Manganez T.A.Ş.	1928	750
10) Maadin Sanayi ve Tic. (Masat) T.A.Ş.	1930	50
11) İttihad-ı Maadin T.A.Ş.	1930	850
T o p l a m		9330

Kaynak • A. Gündüz ÖKÇİN

**1920 -1930 yılları arasında kurulan Yerli Sermayeli
Anonim Şirketler**

Anonim Ortaklıklar	Kuruluş Tarihi	Sermayesi (1000 TL.)
1) Maadin İşletme T.A.Ş.	1924	100
2) Maden Kömürleri T.A.Ş.	1926	1000
3) Türk Madencilik T.A.Ş.	1926	50
4) Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş.	1926	3000
5) Foçateyn Değirmen Taş Ocakları T.A.Ş.	1926	25
6) Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926	300
7) Kavacık ve Efen Çukuru Altınla Mahkut Simli Kurşun Madeni T.A.Ş.	1926	150
8) Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	1927	400
9) Amasra Kömür İstismar Mıntıkası T.A.Ş.	1927	400
T o p l a m		5425

Kaynak: A. Gündüz ÖKÇİN

Bu dönemin madencilik sektöründeki yapısına ilişkin önemli ve tamamlayıcı sayılabilecek bilgileri 1927 yılı sanayi sayımı'nın verilerinden öğreniyoruz.

1) 556 maden kuruluşunda, 18932 çalışanın bulunması, o dönemin madencilik yapısı hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bu veriler, ortalama olarak, her kuruluşta 34 kişinin çalıştığını gösterir ki, bu da KÜÇÜK ÜRETİM BİRİMLERİNİN, dönemin madencilik damgasını vurduğunu belirler.

2) 556 kuruluştan yaklaşık olarak yarısında (% 54,50) çalışan işçi sayısı 6 ve 6'dan az olmuştur ki bu da yargımızı doğrulamaktadır.

3) Dönem madenciliklerinin bir başka Önemli özelliği; Ham madde içindeki yerli payının %94,60, yabancı payının ise %5,40 olmasıdır. Bu madencilik sektörünün emek-yoğun niteliğini kanıtlamaktadır.

4) Bu dönemde metalürji sanayiinin gelişmemesi nedeniyle üretimin büyük çoğunluğunun ham cevher olarak ihraç edildiği görülmektedir.

4.2. 1933 -1945 Dönemi

1932 yılından sonra, Türkiye'nin ekonomik politikasında belirgin bir değişim ile «DEVLETÇİLİK» denilen yeni bir dönem başlamış oluyordu. 1930'lu yılların genel ekonomik bunalımının yanı sıra 2. Dünya Savaşının olumsuz koşullarının hakim olduğu bu dönem bütün olumsuz koşullara karşın Madencilikimiz açısından en başarılı dönem olmuştur.

Bu dönemin, madencilik açısından ayrı bir önemi vardır. Devletçilik uygulamasının daha dönemin başlangıcında tepkiyle karşılanması ve kısa bir süre içinde özel girişimlerin istekleri doğrultusuna girilmesine karşın, günümüze dek gelen önemli maden işletmelerinin bu dönemlerde kurulduğunu görüyoruz.

Dönem içinde uygulanan Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının programlarında, madencilik yatırımlarının büyük yer kapladığı ve bu programla, uygulama alanında başarıya ulaşıldığını izlemekteyiz.

B.B.Y.S.P. Kapsamına Giren Sektörler ve Yatırım Tutarları

Sektörler	Yatırım Tutarı (1000 TL.)	Toplam yatırım içindeki payı %
1 — Maden Sanayii	11.850	% 26,9
a) Demir S.	10.000	
b) Bakır S.	550	
c) Kükürt S.	300	
d) Sömikok S.	1.000	

Kaynak : Afet İNAN, «Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Sanayi Planı 1933».

i.B.Y.S.P'da öngörülen Yatırımların Sektörel Dağılımı

Sektörler	Toplam yatırım (MilyonTL.)	Yüzde dağılımı
1 — Madencilik	23,4	21,9 - 20,9
2 — Maden Kömürü Ocakları	21,6	20,2-19,3

Görüldüğü gibi madencilige öngörülen yatırım, toplam yatırımın % 40'ı gibi büyük bir değere ulaşmıştır.

Gerek B.B.Y.S.P gerekse i.B.Y.S.P'ların madencilik sektörüne bu denli önem vermeleri;

1) Gittikçe artan demir-çelik ve yakıt gereksinimini karşılayacak, demir, taşkömürü ve linyit gibi yeraltı kaynaklarının işlenmesi,

2) Diğer yandan krom, bakır gibi önemli metal madenlerin ihraç edilerek, döviz sağlanması gibi nedenlere bağlanabilir. Gerek büyük kuruluşların oluşturulması gerekse de üretimle ilgili sayısal veriler, söylediklerimizi kanıtlamaktadır. Taşkömürü üretiminde, planlar doğrultusunda yapılan uygulama, üretimin 1930'dan 1940'a doğru, 860.000 tondan 1.840.000 tona çıkmasını sağlamıştır.

özetle her iki sanayi planının uygulanmasında;

1 — Birinci uygulamada madencilik yatırımları Sümerbank tarafından finanse edilmiş,

2 — ETİBANK 14.6.1935 tarihinde 2805 sayılı yasa ile ikinci planın programı gereği, madencilik ve elektrik enerjisi alanlarında faaliyet göstermek üzere kurulmuş,

3 — Aynı günlerde 2804 sayılı yasa ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuş,

4 — Zonguldak Kömürleri, Ergani Bakır gibi önemli madencilik üniteleri uluslaştırılmış ve devletleştirilmiş,

5 — M.T.A. ve Etibank işbirliği ile, dağınık ve ilkel yöntemlerle çalıştırılan maden yataklarının, merkezi denetiminin sağlanmasına başlanmıştır.

Kısacası bu dönemde beşer yıllık sanayi planlamalarının uygulanmaya başlandığı, M.T.A., Etibank, Elektrik işleri Etüd İdaresinin kurulduğu yıllar olmuştur. Ayrıca yürürlükteki Maden Kanununa ek ve değişiklikler getirilerek Maden Haklarının Türk vatandaşlarına verilmesi, ruhsat ve imtiyaz sahiplerinden kendileri işlemeyip kiraya verdikleri madenlerin alınarak asıl sahibi olan Devlete verilmesi gibi önemli hükümler getirmiştir.

Büyük önder ATATÜRK, bugün bile ulaşmaya çalıştığımız bazı hedefleri o zaman işaret etmiş, yapılmasını istediği sanayileşme planına bu hedeflerin alınmasını ve kalkınmada en değerli unsurun zaman olduğunu ve bunun israf edilmemesini istemişti. Ver-

miş olduğu direktif sonunda 8 Kasım 1937 tarihli hükümet programında madencilğe verilen yeri bugün bile geçerli bulduğumuz için aşağıya aynen alıyoruz.

«TÜRKİYE'DE DEVLET MADENCİLİĞİ MİLLİ KALKINMA HAREKETLERİ İLE YAKINDAN ALAKALI MÜHİM MEVZULARDAN BİRİDİR.

UMUMİ ENDÜSTRİLEŞME TELAKKİMİZDEN BAŞKA, MADEN ARAMA VE İŞLETME* İŞİNE HER ŞEYDEN ÖNCE HARİCİ TEDİYE VASITALARIMIZI, DÖVİZ GELİRLERİMİZİ ARTIRABİLMEK İÇİN DEVAMA VE HUSUSİ BİR EHEMMİYET VERMEĞE MECBURUZ. MADEN TETKİK VE ARAMA DAİRESİNİN ÇALIŞMALARINA AZAMİ İNKİŞAF VERMESİNİ VE BULUNACAK MADENLERİN RANTABİLİTE HESAPLARI YAPILDIKTAN SONRA PLANLI ŞEKİLDE İŞLETMEYE KONULMASINI TEMİN ETMEMİZ LAZIMDIR. ELDE BULUNAN EN MÜHİMLERİ İÇİN, ÜÇ YILLIK BİR PLAN YAPILMALIDIR.»

4.3. 1945 -1960 Dönemi

Geçen dönemin başarılı uygulamaları ne yazıkki bu dönemde ters yüz edilmiştir, önce devlet sektörüyle özel sektör eşit olmalıdır sloganıyla doğal kaynaklar üzerindeki devletin tasarruf yetkilerinden kaynaklanan öncelik hakkı yok edilmiştir. Bu geriye dönüş devleti zorunlu durumlarda bile kendi kaynaklarını gereğince kullanamaz duruma düşürmüştür, öylesine geri gidilmiştir ki, artık üçüncü kişilerle ilişkisi kalmayarak hukuku devlete intikal etmiş bulunan kaynaklar dahi, devlet kuruluşlarına işlettirilemez olmuştur.

Devlet kuruluşları, açık yada örtülü biçimde özel sektör yanlısı olan yönetimlere teslim edilmiş, ekonomi hedeflerinden saptırılmış ve sırtlarında politik kayırmalarıyla istihdam sorunu dahil sosyal gelişme ve değişimin tüm ağırlığı yüklenmiştir. Böylece maliyetleri yükselen devlet kuruluşları bir yandan sağlanan yüksek kârların paravanası ve dayanağı olarak kullanılmış, öte yandan kaynak sahipliği yetkisinin özel sektöre devredilmesine gerekçe yapılmıştır.

özelikle 1950'lerden sonra ülkenin Emperyalizmin güdümüne girdiğini izlemekteyiz. 15 Mayıs 1951 tarihli BARKER RAPORU

bunun en somut kanıtıdır*. Raporda «Endüstriyel Kalkınma» için yapılan öneriler oldukça ilginçtir.

«Endüstriyel inkişaf veya gelişme bakımından en ziyade istikbal vaadeden sahalar, ehemmiyet sırasıyla şunlardır :

- a) Zirai mahsulleri işleyen endüstri zümreleri,
- b) Hafif makina, madeni eşya ve alet imalâtı,
- c) inşaat malzemesi,
- d) Deri işleri,
- e) Tahta işleri,
- f) Hafif kimya maddeleri imali,
- g) Keramik ve çömlekçilik,
- h) Köy el sanatları.

Her çeşit lüks maddeleri istihsal eden sanayi zümreleri, ağır makina ve MADEN MAMULLERİ, ağır kimya, selüloz ve kâğıt endüstrileri bugün için inkişaf ettirilmemelidir.

Rapor bir yandan AĞIR MAKİNA VE MADEN MAMULLERİ'nin gelişmemesini isterken diğer yandan Madencilik Sektörüne ilişkin önerileri şöyle olmuştur :

«1 — 1953 senesinden sonra halihazır yatırım programının neticeleri belli oluncaya kadar, Zonguldak Kömür Havzasının inkişafı için hiçbir taahude girişilmemelidir.

2 — Hususi maden arama ve işletme faaliyetlerine yol açacak bir madencilik politikası kabul edilmelidir. Hükümetin, hususi sermayedar gurupları petrol araştırma ve işletmelerinden uzak tutma politikasını yeniden tetkik etmesi lazımdır.

3 — Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılan tetkiklerin neticeleri halkın istifadelerine açık tutulmalıdır.»

şeklinde öneriler geliştirmiştir.

Bu dönemde sırasıyla

- a) 18.1.1954 tarihinde 6224 sayılı YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KANUNU,
- b) 7.3.1954 tarihinde 6326 sayılı PETROL KANUNU,
- c) 11.3.1954 tarihinde 6309 sayılı MADEN KANUNU yürürlüğe girmiştir.

Berker Raporundaki madencilige ilişkin bir başka öneriyi de belirtmeden geçemeyeceğiz.

«Devlet teşebbüslerinin organizasyonu ve hususi inisiyatifin teşviki» bölümünde kısaca SÜMERBANK ve ETİBANK'ın yapısından söz edildikten sonra yapılan öneri oldukça ilginçtir.

«Münferiden fabrikalar, maden işletmeleri veya diğer teşebbüsler, arzuya şayan buldukları yatırımlara dair teklifler yapabilmelidirler; fakat bu gibi tekliflere dair olan nihai karar, Başbakan ve Yardımcısı tarafından ittihaz olunmalıdır.»

Öneri, Devlet teşebbüslerinin bir başlarına yatırım yapmalarını doğru bulmamaktadır. Çünkü;

Büyük yatırımlı sanayi girişimlerinde bulunan SÜMERBANK ve ülke madenciliğinde zamanına göre büyük atılımlar yapan ETİBANK'ın büyük ve gittikçe artan bir gelişme göstermesi sakıncalı görülmüştür.

4.4. 1960 -1971 Dönemi

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen Devrim bir anlamda toplumun da meydana gelen sosyal tepkiyi ortaya koymaktadır.

Devrimi oluşturan önder kadronun başlangıçta aldığı kararlar belirli çevreleri rahatsız etmeye başlamıştır.

Devlet kuruluşlarının tekrar gözden geçirilmesi kısa sürede uygulamaya geçmiş, Amerikan Yardım Komisyonu (AID)'nin girişimi ile Türkiye ve Ortadoğu Amme idaresi Enstitüsünün bu konudaki çalışması, «MERKEZİ HÜKÜMET TEŞKİLATI ARAŞTIRMA PROJESİ» ile sonuçlanmıştır. MEHTAP adı altında bilinen bu proje, uygulama alanına girmekte gecikmemiştir.

Gerek yabancı sermaye için istenen yeni yeni haklar, gerekse devlet kuruluşlarının tekrar gözden geçirilmesi istemi ve bunların uygulama alanında somutlaştırılmalarının, madencilik açısından oldukça önemli bir yeri vardır.

Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş. Çinkur A.Ş. ve Türk Civa A.Ş. gibi anonim ortaklıklar, bu olgunun giderek doğurduğu kuruluşlardır. Ancak 6-7 yıl gibi çok kısa bir sürede bu kuruluşların vardığı nokta uygulanan yeni deneyin acı sonuçları olmuştur.

Bu dönemde madencilik sektöründe, yabancı sermaye yatırımlarının tüm girişimlerini güvence altına alacak yeni yasa çalışmaları kısa süre içerisinde başlamış ve bu amaçla yeni maden kanunu hazırlama komisyonu oluşturulmuştur. Adı geçen komisyon çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra, Amerikan Yardım Komisyonu Başkanlığının önceden yaptığı tavsiye ve girişimler sonucunda Birleşik Amerikalı tanınmış Maden Kanunu Uzmanlarından Mr. NORTHCUTT ELY, ülkemize getirilmiş, gerekli resmi formaliteler tamamlanarak Maliye Bakanlığı AID teşkilatı kendisiyle bir kontrant imzalamıştır.

Görevi üstlenen Mr. ELY, madencilik dalında belli başlı yabancı tekellerce de bilinen ve sevilen bir uzmandır. Hazırladığı tüm tasarıları yukarıda belirtilen çevrelerin onayına sunan ELY'e gelen eleştiriler, oldukça önemli ve ilginç görüşleri içermektedir.

Aşağıda sunulan bazı belgeler bunun en somut kanıtı olacaktır.

Mr. ELY'in Maden Kanunu Hazırlama Komisyonu Başkanlığına yazdığı 10.8.1963 tarihli mektupta;

«... Uygunsa, kanun üzerinde çalışan Türkler, önerilerinin asıllarını size ve birer kopyalarını da bana göndersinler, yabancı kişi ve kurumlarda önerilerini doğrudan bana gönderiyorlar. Temsilcilik yaptığım için benimle daha rahatlıkla irtibat kurma ve anlaşma olanaklarını sağlamış oluyorlar».

Mr. ELY'in Maden Kanunu Tasarısı ile ilgili 10.8.1963 tarihinde International Minarale Chemical Corporation'a yazdığı mektup da oldukça ilginç.

«... önceden göndermiş olduğum birinci tasarıma gerekli zaman ayırıp cevap verdiğiniz için çok memnunum. İkinci tasarıda, ÖNERİLERİNİZİN birçoğunun yer almış olduğunu göreceksiniz.»

Magnet Cove Barium Corporation'un kanun tasarısına ilişkin Mr. ELY'e yazdığı 28.8.1963 tarihli mektupta konuya hangi açıdan ve nasıl baktıklarını açıkça ortaya koymaktadırlar.

«... Bir Amerikan Firmasının, yabancı bir ülkenin maden ekonomisi ve yatırımları hakkında gözönünde bulundurması gereken en önemli hususlardan biri, o ülkedeki istihlak ve gelirin saptanmasıdır. Yatırım sermayesinde vergiler çıktıktan sonra elde edi-

lecek kârın uygun olup olmadığının sizce incelenmiş bulunduğuna eminiz. Bazı ülkeler yabancı firmaların maden yataklarına sahip olmalarını, maden işletme imtiyazının almalarını ve uzun süreli kiralama yoluyla işletmede bulunmalarını kendi yasalarıyla yasaklamışlardır. Bu durumlardan herhangi biriyle karşılaşıldığı zaman uygulanması gereken yöntemi yerli bir firmayı tamamen elde etmek, kısmen elde etmek, ya da sıkı işbirliği kurmak suretiyle yürütülür ve kâr transferi sağlanır.

Yakın zamanda firmamızın temsilcilerinden birisi Türkiye'ye giderek maden yatakları ve rezervlerini inceleyecektir.»

Yorumu gerektirmeyecek bu belgelerden sonra hazırlanan yasa için söylenecek fazlaca birşey kalmamaktadır. Bir başka deyişle bu yasanın kimin yararına olacağı açıktır.

Buraya kadar, dönemin genel özelliklerini ve madencilığe ilişkin yerli - yabancı girişimlerin öyküsünü izledik. Dönemin madencilğine bir başka yönden yaklaşarak, geçen on yıllık süredeki gelişmeleri incelemek yararlı olacaktır. Belli başlı madenlerin on yıllık üretim değerlerini incelersek, genel olarak on yıllık sürede, üretim artışından ve istikrardan söz edilemeyeceği görülür.

1961 -1970 Yıllarına Ait Başlıca Madenlerin Üretim Miktarları (Cevher olarak 1000 Ton)

Madenin türü	1961	1970
Taşkömürü	6.387	7.608
Linyit Kömürü	3.656	8.773
Antimuan	35	32
Bakır	730	836
Boksit	51	52
C i v a	21	138
Çinko	23	81
Demir	765	2.950
K r o m	528	773
Kurşun	20	28
Barit	32	30
Manezit	3	300
Kükürt	36	76
Bor mineralleri	89	524

Kaynak : D.I.E. Yayınları

5. SONUÇ

Sonuç olarak söyleceğimizi Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun «Hammadde ve Kalkınma» konulu toplantısında dile getirilen acı gerçeklerle bağlamak istiyoruz. Genel Sekreter Waldheim bu olağanüstü toplantıyı açarken şöyle diyordu :

«... yeni bir dünya düzeni kurmanın korkutucu zorluklarına karşın bunun tarihi bir toplantı olduğunun kanıtlanacağına inanıyoruz.»

Bu olağanüstü toplantı 77'ler diye anılan, başka bir deyişle geri kalmış ülkelerin, büyük bir güç olarak emperyalist sistem karşısına bir kez daha çıkışlarını vurguluyordu. Birlikte verdikleri tarihi karar tasarısında, önerdikleri, bir anlamda, günümüzü simgeleyen çelişkiyi kuşkuya yer vermiyecek biçimde ortaya koyuyordu :

«Yabancı işgali, sömürge yöntemi ve ırk ayırımı altında bulunan bütün devlet, toprak ve hakları, sadece doğal kaynaklarını geri alma hakkına değil aynı zamanda bu kaynakların kullanılmasında ve israf edilmesi karşılığında, bunları kullanmış olan güçlerden tazminat talep etse hakkına da sahiptirler...»

Neydi bu çelişkiyi açığa vuran gerçekler? Bu çelişkiyi simgeleyen sayısal verileri yakından görmek, tek tek madensel hammaddeler için ilginç yorumlar yapmak mümkün olmakla beraber, biz soruna öncelikle genel olarak bakmakta yarar görüyoruz.

A.B.D.'nin dışa bağımlılığı 30 yıllık bir tarihsel perspektif içerisinde fazla bir değişim göstermemektedir. Ancak genelde durum bu iken, özelde, yani tek tek metallerde farklı bir gelişim gözlenen bir olgu. Örneğin Boksit, Manganez, Nikel ve Kalay cevherinde bu ülke % 10 dışa bağımlı bulunmaktadır.

Japonya için durum oldukça ilginç... 1950 yılında Japonya'nın dışa bağımlılığı % 17 iken 1960'da korkunç denecek bir hızla % 72'ye 1970 yılında % 89'a çıkmış 1980 yılında ise % 95'e çıkması beklenmektedir.

Batı Avrupa'nın da Japonya'dan geri kalır yanı yoktur. Genel olarak 1950 yılında % 65 oranında dışa bağımlı iken, bu oran 1980 yılında % 83'e yükselmektedir.

Gelişmiş ülkelerin özellikle son yıllardaki büyük boyutlu sanayi hamleleri, bu ülkeleri madensel hammadde sorunuyla karşı

karşıya getirmiştir. Düne kadar rahatlıkla temin edilen bu kaynaklar günümüzde millileştirme ve bağımsızlık hareketleri, nedeniyle sorun olmaya başlamıştır. Deniz dibi kaynaklarının önem kazanması ve ivedilikle gündeme gelmesi sözünü ettiğimiz nedenle yakından ilgilidir.

Gelişmiş ülkelerin dış politikaları giderek yeraltı kaynaklarına göre şekillenmekte ve bunu açıktan açığa ilan etmektedirler. Günümüzdeki bunalımların kaynağında yine aynı gerçek yer almaktadır.

Dar bir perspektif içerisinde incelemeğe çalıştığımız madencilik tarihimizi şu son deyişle bitirebiliriz.

Ülkemiz kendi doğal kaynaklarına sahip çıkarak kendi halkı yararına kullanmak ve sömürülmesine karşı çıkmak zorundadır.

KAYNAKLAR

- 1) Ahmet YÜCETÜRK : «Emperyalizm yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu. 1838 Ticaret Sözleşmeleri.»
- 2) Tunç TAYANÇ : Sanayileşme süresinde 50 yıl.»
- 3) Vedat ELDEN : «Osmanlı imparatorluğunun İktisadi Şartlan Hakkında Bir Tetkik.»
- 4) Maden Müh. Odası «Neden Boraks.»
- 5) M. SENCER : Osmanlı Toplum Yapısı.»
- 6) A. Gündüz ÖKÇİN : «Türkiye İktisat Kongresi.»
- 7) İsmail ALP : «Madencilüğimizin Geçmişi ve Geleceği.»
- 8) A. Gündüz ÖKÇİN: «1920-1930 Yılları Arasında Kurulan A.Ş.'lerde Yabancı Sermaye.»
- 9) K. YERLER, M. TURAN «Madencilüğümüzde Reform Sorunu.»
- 10) BARKER KOMİSYON RAPORU
- 11) Maden Mühendisleri Odası Arşivi
- 12) Başbakanlık Arşivi

